

Явище детермінологізації в романі Ліни Костенко “Записки українського самашедшого”

Зоряна Куньч

Кафедра української мови
Національний університет “Львівська політехніка”
Львів, Україна
zoriana.y.kunch@lpnu.ua

Ірина Марчук

Національний університет “Львівська політехніка”
Львів, Україна
iramarchuk3@gmail.com

Abstract. *The article investigates the phenomenon of determinologization on the example of a novel by Lina Kostenko “Zapysku ukrainskogo samashedshogo”. It detects the functional, lexical-semantic and semantic-stylistic determinisms and describes the specifics of their use in the novel.*

Ключові слова: українська мова, термін, детермінологізація, семантика слова, художній стиль.

Технократизація сучасного суспільства призводить до значних міграційних процесів лексики між загальнолітературною мовою та галузевими терміносистемами. На сторінках художніх творів натрапляємо на терміни, які втрачають свою строгу концептуальність і зазнають детермінологізації. Завдання цього дослідження – простежити, як змінюється термін, потрапляючи до художнього тексту. Явище детермінологізації розглянемо на матеріалах роману Л. Костенко “Записки українського самашедшого”.

Детермінологізація – це втрата терміном «своїх дефінітивних і системних характеристик і перехід до загальноновживаної лексики» [3: 19]. Взявши до уваги 200 детермінологізмів, що їх виявлено в зазначеному творі Л. Костенко, виокремлюємо три рівні детермінологізації:

Функційна детермінологізація передбачає “вживання терміна в прямому значенні, але поза межами його термінологічного поля” [3: 18], зокрема в художньому стилі. До прикладу: “Можже, він тоді й переїхав до тієї жінки, щоб нам тут було простіше, – альтруїзм батьків не має меж” [1: 62]. Психологічний термін

альтруїзм набув у художньому стилі певного емоційного забарвлення, але при тому не втратив свого термінного значення. Зауважимо, що детермінологізми цього рівня не сприймаються як щось чужорідне і «не дають приводу для перетворення художнього твору з його специфікою у твір науковий» [4: 149].

Матеріали нашого дослідження дають змогу спостерегти, що Л. Костенко, очевидно, за певним стилістичним задумом віддає перевагу вживанню термінів іншомовного походження, що створює особливий колорит контексту. До прикладу: “Знищили й самі пагорби, зарівняли рельєфи, знівелювали ландшафт” [1: 81]. Вжиті терміни додали аналізованій фразі емоційного забарвлення, іронічно натякаючи на різні псевдонаукові концепції, на котрі спиралися, щоби “знищити самі пагорби”. Сучасний науковий стиль часто хибує надмірним уживанням термінних одиниць іншомовного походження. Як слушно зауважують термінознавці, “науковці запозичують чужомовний термін, незважаючи на те що відповідна терміносистема вже має усталену лексему для номінації цього поняття” [5: 20]. А завдяки тому, що Л. Костенко вносить такі терміни-чужослова до контексту художнього твору, ми виразно відчуваємо іронічне покликання на ці негативні явища.

Лексико-семантична детермінологізація виникає, коли “термін на основі метафоричного чи метонімічного перенесення набуває нового, загальнономовного значення” [3: 18]. Розглянемо на прикладі. “Не тому, що чогось боюєш чи остерігаєш, а тому, що знаю – знову все

закінчиться нічим, знову обведуть усіх круг пальця. Це не моя *орбіта* [1: 50]. Термінне значення лексеми *орбіта* – це “шлях, по якому одне небесне тіло (планета, її супутник, космічний апарат) рухається в просторі навколо іншого небесного тіла” [6: 526]. Але в аналізованому контексті воно набуло значення “коло діяльності чи інтересів”. Поєднуючись із фразеологізмом “обвести круг пальця” цей детермінологізм підсилюється семою “круг” і таким чином набуває більшої експресії. Якщо в науковому дискурсі метафора насамперед “допомагає точніше зрозуміти суть названої діяльності, відсилаючи наші думки до добре відомих дій” [2: 18], то в художньому стилі цей стилістичний засіб передовсім спричинює експресивність висловлювання.

Інший приклад: “Ну ще в *радіусі* родини, країни, свого фаху та своїх інтересів” [1: 67]. Термін *радіус* зазнав тут метафоричного переосмислення, адже родину, країну чи фах не вимірюють радіусом. Визначення терміна *радіус* – “відрізок, що сполучає будь-яку точку кола або сфери з їхнім центром” [6: 638]. Авторка вклала розуміння людини та її інтересів у сему “коло”, і завдяки метафорі ми сприймаємо, що людину приваблює передовсім те, що міститься в цьому колі.

Семантико-стилістична

детермінологізація виявляється тоді, коли термін не лише набуває нового відтінку значення, а й стає елементом художнього засобу. Приміром, у наведеній нижче цитаті до складу антитези залучено кілька наукових термінів: “Жінка – *інструмент*, а я – *прилад*. Навіть найдосконаліший *прилад* поступається *інструментові*. Це як *комп'ютер* і *скрипка*. Як *піаніно* і *агрегат*” [1: 80]. Терміни *скрипка*, *піаніно*, *інструмент* належать до музичної терміносистеми, натомість *комп'ютер*, *прилад* та *агрегат* – до технічної. Музичні терміни асоціюються з мистецтвом, чимось високим і тонким, як і жінка головного героя в його уяві. А він за фахом програміст, тому й характеризує себе технічними термінами. Влучна антитеза завдяки детермінологізмам з галузей мистецтва

і техніки зіставляє характери двох людей, їхній духовний світ.

Інший приклад: “У нас все суспільство – *аморфні напівпровідники*” [1: 90]. Поєднавши прикметник *аморфні*, що означає непорядковані, хаотичні, з терміном *напівпровідник* та перенісши ознаки фізичного предмета на суспільство, авторка вдалася до прийому метонімії і таким чином досягла значного стилістичного ефекту.

Отже, детермінологізми, виявлені в романі Ліни Костенко “Записки українського самашедшого”, дають змогу констатувати наявність трьох рівнів детермінологізованих лексичних одиниць – функційні, лексико-семантичні й семантико-стилістичні детермінологізми. Їхнє вживання увиразнює висловлення, додає фразі певного емоційного забарвлення та дає змогу творити яскраві художні засоби. Детермінологізація є стилістично виправданим та вмотивованим явищем, яке зумовлюється творчим задумом автора (ідейно-тематичними особливостями твору, його жанрово-стильовими характеристиками), а також індивідуально-авторським стилем письменника.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Л. Костенко. Записки українського самашедшого, Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 416 с.
- [2] З. Куньч. “Образність мовлення як ознака культури мови (на прикладі метафори)”. Український смисл: науковий збірник. За ред. І. Попової. Дніпро: Ліра, 2018. С. 14–22.
- [3] Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 180 с.
- [4] Українська реальність крізь призму терміна: монографія. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2019. 232 с.
- [5] Український науковий термін: діахронний контекст. Львів: Галицька видавнича спілка, 2019. 226 с.
- [6] Універсальний словник української мови. Тернопіль: Вид-во навчальної книги “Богдан”. 2-ге вид. 2007. 847 с.